

Resum: Introducció al fenomen del bandolerisme durant el segle XIX i aproximació als estudis que sobre el cas valencià s'ha portat a terme.

BANDOLERISME VUITCENTISTA VALENCIÀ: UNA APROXIMACIÓ HISTORIOGRÀFICA

AGUSTÍ CAMPOS

MONTSERRAT, LA VALL DELS ALCALANS

Introducció

Bandolers i saltejadors de camins preocupen a la política, però també haurien de preocupar a l'historiador. Aquestes paraules d'Eric Hobsbawm són un clar reflex de la preocupació vers l'estudi històric i científic del bandolerisme.¹ La desconexió del moviment dels *rodors*, tal i com és conegut popularment al País Valencià, amb un cert rigor històric, és directament proporcional al grau de desenvolupament de la mitificació, que tant la televisió com els mites romàntics, han arribat a crear en el sí de la memòria col·lectiva de l'Europa occidental i també del País Valencià. El fenomen del bandolerisme, doncs, ja u entre la indiferència, la desconexió i la idealització.

Tot i que sembla que d'uns anys ençà els bandits han eixit dels relats de ficció i han entrat en les pàgines dels historiadors especialitzats, encara es manté en el

---

¹ Hobsbawm, E. *Rebeldes Primitivos* (2001). Barcelona: Crítica.

substrat de la memòria la figura del bandoler utòpic. En el dia a dia, el bandolerisme continua vigent, més d'un segle després d'haver estat eradicat del panorama social.

No és gens fàcil desmuntar, en conseqüència, el vell trencaclosques preestablert. Precisament per la presència en la memòria del poble, contar de nou la història és una tasca complexa. La dificultat, doncs, rau en el fet de desmuntar els tòpics vigents i construir un nou discurs rigorós, crític i amb voluntat objectiva.

En el cas que ens ocupa, el del País Valencià, el bandolerisme del Vuit-cents ha estat gairebé anecdòtic abans i després de la renovació historiogràfica encetada en els anys setanta del segle passat. És cert que el bandolerisme barroc ha estat tractat per Joan Reglà, Joan Fuster o Lluís Guia; el Vuit-cents, però, sembla ocult en l'agenda historiogràfica.

Què s'entén per bandolerisme vuitcentista?

Quant al significat del bandolerisme, el *Diccionari de la Llengua Catalana*² (IEC) el defineix com l'“*activitat criminal duta a terme per bandes armades, comandades per un cap, contra persones o contra propietats*”; d'aquestes bandes en formarien part els bandits, “*persona que està fora de la llei i es dedica a assaltar a mà armada els vianants*”.

El *Diccionari Català-Valencià-Balear*³ a més de prendre l'accepció de l'IEC, defineix el bandoler com “*qui va d'una banda a l'altra ociosament o fent més mal que bé*”. Un segon terme que es recull és el de “roder”. D'ús quasi exclusiu al País Valencià, continua fent referència a l'anterior definició, atès que es

² *Diccionari de la Llengua Catalana* [En línia] Institut d'Estudis Catalans [Consultat el 30 de gener de 2013] <http://dlc.iec.cat>

³ Alcover, A.M. i Moll F. de Borja, *Diccionari Català-Valencià-Balear*, [En línia] Institut d'Estudis Catalans i Editorial Moll [Consultat el 30 de gener de 2013] <http://dcvb.iecat.net>

concep com a "*fugitiu i errant; bandejat, qui viu errabund i cometent delictes per alimentar-se i defensar-se*".

D'altra banda, la definició historiogràfica, naturalment, és més complexa. Malgrat que el bandolerisme existia ja en segles anteriors, és amb el trontollant Antic Règim quan es comença a fer visible de manera palpable i amb els trets que després li seran comuns: és el que Hobsbawm ha nomenat *bandolerisme social*. La seua eclosió es produeix, *grosso modo*, després de l'esclat de la Revolució

Asalto de ladrones. Francisco de Goya (1793-1794).
Sota llicència Creative Commons

Francesa. Per a l'historiador anglès, aquests moviments tenen relació directa amb l'adaptació de les agitacions populars a l'economia capitalista. Es tractava, en certa manera, d'una nova forma de protesta que esdevé des de l'òptica marxista de Hobsbawm, la més primitiva forma de protesta social organitzada. L'historiador anglès ha pogut trobar certes generalitzacions que ajuden a entendre el bandolerisme com a fenomen global a l'Europa occidental.⁴

En primer lloc, la població mai ajuda les autoritats a capturar el bandoler, sinó que el protegeix. Això provoca que la majoria dels bandits acaben igual: traïts. Però, per què s'és bandit? Tot bandoler arriba a ser-ho per diferents motius: essencialment, perquè realitza una acció que l'opinió local no considera delictiva, però que esdevé criminal davant dels ulls rectors del lloc. No hi havia més eixida, doncs, que la de delinquir. En no saber què farà d'ell el sistema, el bandoler fuig cap a la muntanya. En aquest cas, la protecció dels veïns de la

⁴ Hobsbawm, E. (2001). Op. cit. p. 16 i ss.

regió és fonamental, car, contràriament, seria capturat immediatament. Aquesta protecció és precisament el factor que provoca una aparent superioritat respecte les autoritats, millor abastides per combatre, en teoria, el bandolerisme. El pitjor que podia succeir-li a un bandoler, doncs, és que en cas de quedar tallat el seu contacte amb l'abastiment local, i per tant, obligat a furtar als seus, convertir-se en un simple delinqüent a què es denuncia.

Cal incidir, d'altra banda, que el fenomen es desenvolupà quan no es tindria encara una clara consciència política. Seria, així, el bandolerisme, un fenomen pre-polític, que perdria força una vegada es consolidara el sistema liberal arreu d'Europa. Tanmateix, tal i com el mateix historiador anglès reconeix, el bandolerisme suposa un desafiament al nou ordre liberal-burgès. Aquest repte, lògicament, era part d'un sentiment i fins i tot una consciència, que si no era política, sí que tenia relació amb les penúries de les acaballes de l'Antic Règim. Un bon exemple de les idees de Hobsbawm és el País Valencià de la fi del segle XVIII i principis del XIX: el bandolerisme sorgeix en moments en què es desestructura l'esquema tradicional, és a dir, en què el camperolat se sent inermes davant les "injustícies" del nou sistema precapitalista.

En definitiva, rebia el suport popular perquè es considerava una injustícia la seua persecució. Ara bé, la seua lluita no era contra la pobresa, sinó contra una certa forma de pobresa: la del nou sistema econòmic-social. La seua proposta era la de limitar l'opressió tradicional. Això conduí inexorablement, pel sentiment d'una falsa i evasiva llibertat inherent al bandit, al sentiment de somni poderós, inabastable.

Bandolerisme vuitcentista valencià: indiferència, desconexió i idealització

Tenint en compte els trets del bandolerisme, la mateixa idiosincràsia del moviment ajudà a conrear l'aureola mítica que l'envoltava. En el cas del País Valencià, el que cal destacar és que una de les causes de la indiferència, la

desconeixença i la mitificació, ha estat la generalització obsessiva dels trets que s'interpretaren com a vàlids per al bandolerisme espanyol. I és que la força de la mitificació del bandolerisme andaluso-castellà no solament s'aconseguí amb Curro Jiménez o la recreació fílmica de la vida de José María el "El Tempranillo", sinó que ja durant el segle XIX, la literatura de viatges configurà un determinat esquema mental del bandoler en el poble. És el bandoler valencià el mateix a què es refereixen els viatgers anglesos i francesos al seu pas per Sierra Morena? Segurament no. Ha sigut aquest esquema, però, el que s'ha concebut com a propi, autòcton.

Indiferència

Un primer camp que ens agradaria tindre present abans de tot és la historiografia sobre el bandolerisme valencià que s'ha desenvolupat en els darrers quaranta anys. És ben cert que durant els anys setanta i vuitanta, la producció historiogràfica sobre el bandolerisme agafà embranzida. Són destacables, cronològicament, els treballs de Jaume Torras, Manuel Ardit i Antonio Escudero. D'aquests estudis cal tenir present que són aproximacions. A més, no es tracta d'estudis de caràcter general, monogràfic, sinó que se circumscriuen tant geogràficament com documental a un espai i unes fonts en concret. Això no li resta, tanmateix, validesa històrica.

El caràcter pioner de Jaume Torras –unes notes sobre el bandoler crevillentí Jaume "El Barbut"– es contextualitza, precisament, al *Primer Congrés d'Història del País Valencià*, celebrat a València el 1971.⁵ Aquesta trobada innovadora, reflex dels canvis que tenien lloc en el sí de la historiografia valenciana, anava a marcar les pautes de la investigació historiogràfica que s'anava a desenvolupar en les properes dècades a nivell del País Valencià. Això no obstant, el bandolerisme fou només una temàtica en què s'assajà una aproximació.

---

⁵ Torras, J. "Notes entorn de la figura de Jaume "El Barbut"". En: *Primer Congreso de Historia del País Valenciano* (1974), Vol. 4, pp. 295-306.

El 1974, Ardit publicava a *Recerques* un article⁶ en el qual tractava d'aproximar-se, de manera sumària, al bandolerisme des del 1759 fins el 1843. Gairebé un segle i sobre la base d'una única font, el *Llibre d'Ajusticiats i Desemparats* de la confraria valenciana de la Mare de Déu dels Desemparats. Ardit era conscient que aquesta font no podia abraçar tota la geografia valenciana i que presentava moltes vegades buits. Malgrat això, és lloable la tasca que es realitzà, puix, tot i el caràcter aproximatiu, obrí un gran ventall de possibilitats a les futures investigacions.

El tercer autor que ens interessaria ressaltar és Antonio Escudero. La seua tesi de llicenciatura, del 1973, que seguia els plantejaments del bandolerisme social de Hobsbawm, es va publicar *a posteriori* en forma d'article, que va eixir a la llum el 1979 en la revista *Qüestions Valencianes, del Cénia al Segura*.⁷ El 1982, a la revista *Estudis d'Història Contemporània del País Valencià*, de nou aplicant els conceptes marxistes del bandoler social, va encaixar la caracterització de Hobsbawm en l'exemple de Jaume "El Barbut".⁸

La producció historiogràfica del bandolerisme del vuit-cents valencià evidencia el poc interès dels historiadors, la indiferència a un fenomen tan important durant l'època de naixement i afirmació del nou règim liberal-burgés. La quantitat de treballs ha estat minsa perquè els historiadors han preferit investigar altres temàtiques, altres horitzons. Però, per què aquest desinterès?

---

⁶ Ardit, M. "Bandolerisme i delinqüència a les acaballes de l'Antic Règim (País Valencià, 1759-1843)". *Recerques: Història, Economia i Cultura*. (1974), Núm. 3, pp. 137-152.

⁷ Escudero, A. "El bandolerismo valenciano (1814-1823)", *Qüestions Valencianes. Del Cénia al Segura* (1979), Núm. 1, pp. 211-236.

⁸ Torras, J. "Jaime "El Barbudo": Un ejemplo de bandolero social", *Estudis d'Història Contemporània del País Valencià* (1982), Núm. 3, Universitat de València. pp. 57-88.

Desconeixença

La manca de producció historiografia ens condueix, inexorablement, al desconeixement que els valencians tenen sobre el bandolerisme. Sembla com si el fenomen no haguera existit, - i això que només han transcorregut dos-cents anys des d'aquests esdeveniments! Quines són les causes d'una producció tan reduïda?

La principal problemàtica –i causa de la manca d'estudis del bandolerisme vuitcentista valencià- és el treball amb les fonts, base de tot estudi històric. La complexitat de les fonts en el cas dels bandits valencians rau en el fet, com indica Ardit, d'una banda, de la manca de fonts compactes. D'aquesta manera, els investigadors han de recórrer a una documentació dispersa en multitud d'arxius i moltes vegades inconnexa. D'altra banda, el problema és més greu si les fonts s'han perdut, com en molts arxius del País Valencià, de manera que resulta impossible recavar informació.⁹

Front a això, què cal fer? Si Manuel Ardit recorria al *Llibre de Desemparats i Ajusticiats* de la confraria valenciana de la Mare de Déu dels Desemparats i d'algunes notícies disperses o Escudero en la seua tesi recorria a l'Arxiu de la Ciutat de València com a font principal, Manel Arcos proposa la no discriminació de fonts: registres parroquials, registres civils, arxius històrics, hemeroteques, etc. Amb això s'obté una comprensió del fenomen que permet cobrir els buits que el treball amb fonts disperses implica.

Nous vents

Ha estat precisament Manel Arcos qui ha obert de nou el calaix on s'havia postergat el bandolerisme. Més encara, la tasca d'Arcos consisteix, des d'un punt de vista científic i rigorós, en la divulgació, més que en l'erudició. Les

---

⁹ Ardit, M. Pròleg a: Arcos, M. *La senda dels lladres: bandolerisme als voltants de la serra de Mostalla (1806-1839)* (2009). València: Publicacions de la Universitat de València

seues obres són concises i minucioses, en tant que han estat basades en multitud de fonts. Arcos ha traçat les bases per a les futures investigacions, que haurien de ser acadèmiques. És ben sabut que els murs de les institucions acadèmiques no són tant permeables com haurien de ser-ho, de manera que les investigacions no acadèmiques i realitzades per un historiador no-acadèmic com Arcos –un *historien du dimanche*– no són ben rebudes.

D'entre la bibliografia d'Arcos, a més de diversos articles en diferents revistes, cal destacar diversos treballs. El 2009 aparegué la seua primera obra d'investigació¹⁰, XV premi Francesc Ferrer i Pastor d'investigació històrica, sobre el bandolerisme durant la primera meitat del segle XIX a la Safor. El 2010 eixia a la llum un segon treball que resseguia les petjades d' *El Tio Joan de la Marina* i les seues accions entre el Xúquer i el Túria pels volts de la segona meitat del segle XIX.¹¹ El 2011, publicava *Acabaren com Camot, Bandolerisme a la Governació de Xàtiva en època de Ferran VII (1814-1833)*.¹² Més recentment, el seu darrer treball ha estat *Quan els trabucs refileven*, un recull de quinze estudis sobre el bandolerisme vuitcentista valencià.¹³

Idealització

La conseqüència de la indiferència historiogràfica i el subsegüent desconeixement ha estat la idealització del moviment bandoler. Més enllà que el reconeixement que els valencians hàgem atorgat al bandolerisme vuitcentista valencià, basat en una caracterització castellano-cèntrica, els valencians hem construït també el nostre imaginari col·lectiu. En base a un munt de referències bandolerístiques escampades arreu del País Valencià, es reconeix com ha impregnat el bandolerisme en el substrat socio-cultural dels valencians i

¹⁰ Arcos, M. *La senda dels lladres: bandolerisme als voltants de la serra de Mostalla (1806-1839)* (2009). València: Publicacions de la Universitat de València

¹¹ *El Tio Joan de la Marina* (2010). Gandia: Ed. Tívoli.

¹² *Acabaren com Camot. Bandolerisme a la Governació de Xàtiva en època de Ferran VII (1814-1833)* (2011). Gandia: Ed. Tívoli.

¹³ *Quan els trabucs refileven* (2012). Gandia: Ed. Tívoli.

valencianes. Hi ha aquella Plaça dels lladres, aquella Cova del "rodero", o dites a dojo: *A Carlet n'hi ha de tot, des de Sant Bernat al Gat*, en referència al "Gat", famós bandoler carletí. D'especial interès és la recopilació que el mateix Manel Arcos dedica a aquest substrat cultural en les fulles d'*Acabaren com Camot*.

La Serra de Crevillent, lloc per on bandejava Jaume "El Barbut". L'orografia del terreny era un element que facilitava l'acció dels bandits, encara que no era *conditio sine qua non* per al desenvolupament del bandolerisme. Imatge extreta de: <http://www.zakato.com>

Com a fermall d'aquestes reflexions, caldria citar dos exemples en què la idealització del bandolerisme ha estat força potent i persistent. Jaume "El Barbut" va ser un bandoler crevillentí força conegut, tal volta el bandit valencià més famós del segle XIX. Es va caracteritzar per la defensa de Ferran VII i l'atac als liberals. És interessant destacar que en el mateix bandit s'inspirà una novel·la –*Jaime el Barbudo, o sea la Sierra de Crevillente*– i una peça teatral – en què brollaven grans dosis de romanticisme.¹⁴ Més recentment, el 1956 s'estrenava a Jumilla (Múrcia) una òpera dedicada a "el Barbut" i el 1997, fins i tot, eixia a la llum un còmic basat en les aventures del roder crevillentí.

¹⁴ Cruz Casado, A. "El espejo infiel: una aproximación al bandolero romántico y su reflejo en la literatura española", *Iberoamericana, Dossier: la verdad de la ficción: bandolerismo, historia, literatura, Sociedad* (2008), Any VIII. Núm. 31, pp. 137-148.

Un segon bandoler veritablement famós a nivell valencià i que ha deixat l'expressió d'*acabar com Camot* en les terres catalanoparlants del país, ha estat Doménec Giner Garcia. El mite d'acabar com Camot és, com narra Manel Arcos, el d'acabar malament, tal i com acabà el bandit, arcabussejat.

La mitificació dels bandolers valencians ha estat, doncs, tan intensa com la dels bandolers castellans, andalusos o extremenys. La problemàtica a què ens enfrontem els historiadors reuneix, però, a més dels prejudicis de classe social i de gènere, els de pertànyer a una cultura minoritzada. Aquesta també és una ingent tasca a què ens devem, sens dubte, els historiadors.